

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ

ВИХОВАННЯ ЛЮДИНИ КУЛЬТУРИ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА

Київ
2021

УДК (37.017+378):7
B54

*Рекомендовано Вченою радою
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
(протокол засідання № 10 від 27.04.2021 р.)*

Відповідальний редактор

Г. П. Шевченко – академік (дійсний член) НАПН України, доктор педагогічних наук, професор

Рецензенти:

Філіпчук Г. Г. – академік НАПН України, доктор педагогічних наук, професор

Помиткін Е. О. – доктор психологічних наук, професор

Виховання Людини Культури засобами мистецтва: колективна
B54 монографія / Г. П. Шевченко, Д. П. Шафер, Т. Л. Антоненко, В. М. Алфімов, М. В. Безугла, А. Ю. Бовт, Л. Л. Бутенко, А. О. Вітченко, Є. А. Зеленов, С. В. Коновець, О. Є. Крсек, О. П. Лучанінова, Н. Є. Миропольська, М. В. Роганова, Л. М. Сбітнева, Н. О. Філіпчук, Н. Н. Чурсін. – Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. – 292 с.

ISBN 978-617-7734-33-7

Монографія присвячена дослідженню проблеми виховання Людини Культури засобами мистецтва. Висвітлені різнопланові аспекти дослідження означеної проблеми: виховання культурної особистості комплексом мистецтв; майбутнє мистецтва через розширення, поглиблення, урізноманітнення та активізацію дослідження художньої освіти; в союзі муз: культуроформуюча діяльність ліцею; образ людини нової епохи; художньо-естетичне виховання як невід'ємна складова середньої освіти: досвід Канади; виклики VUCA-світу та зміст загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів: проблеми та перспективи; театральне краєзнавство у системі шкільної літературної освіти: теорія і практика; формування основ політичної культури майбутніх громадян України засобами взаємодії мистецтв; потенціал образотворчого мистецтва у вихованні культури в людини від витоків до сьогодення; полікультурна освіта в США засобами етнічних мистецтв; культура та мистецтво: рефлексія щодо формування особистісних якостей майбутнього фахівця засобами мистецтва у вищій технічній школі; виховання людини культури засобами іномови як художньої цінності; поліфонія мистецтв в еколого-естетичному вихованні дитини дошкільного віку; історико-генетичний аспект розвитку музичної психології як науки музеї закордонного українства: національно-культурні та світоглядні цінності мистецтво та виховання: в контексті тенденцій інформаційного суспільства.

Для науковців, аспірантів, студентів педагогічних спеціальностей.

УДК (37.017+378):7

© Г. П. Шевченко, Д. П. Шафер, Т. Л. Антоненко, В. М. Алфімов, М. В. Безугла, А. Ю. Бовт, Л. Л. Бутенко, А. О. Вітченко, Є. А. Зеленов, С. В. Коновець, О. Є. Крсек, О. П. Лучанінова, Н. Є. Миропольська, М. В. Роганова, Л. М. Сбітнева, Н. О. Філіпчук, Н. Н. Чурсін, 2021

ISBN 978-617-7734-33-7

© Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021

ВИКЛИКИ VUCA-СВІТУ ТА ЗМІСТ ЗАГАЛЬНОПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Людмила Л. Бутенко

Сучасна соціогуманітарна література увиразнює якісні характеристики, особливості, тенденції розвитку соціокультурних реалій у таких термінах, як «постіндустріальне суспільство» (Д. Белл), «суспільство ризику» (У. Бек), «транзитивне суспільство» (Ф. Шміттер, Г. О'Доннел), «плинна сучасність» (З. Бауман) тощо. Науковці відзначають, що сучасний світ «нестійкий, плинний, нестабільний, мінливий. І найголовніше – він непередбачуваний і варіативний. І це вже не просто оригінальні теорії, а повсякденні практики, з якими люди зіштовхнулися всією своєю емоційністю й тілесністю, свідомістю і несвідомим» (Людина в складному світі, 2017, с. 10). Відповідно, урахування потенційної складності усіх сфер життєдіяльності суспільства має стати підґрунтям для визначення перспектив розвитку освітньої системи в цілому та процесу професійної підготовки майбутніх учителів зокрема. Експоненціальне зростання інформаційного середовища, суперечливість ролі техносфери в соціальному та культурному розвитку людства, зростання ролі соціального інтелекту, цифрова трансформація усіх сфер життєдіяльності людини, колізія між стратегією адаптації та стратегією випереджувального перетворення актуалізують питання щодо співвідношення гуманістичних засад розвитку особистості та технологізації усіх сфер суспільства.

У Доповіді ЮНЕСКО «Переосмислюючи освіту. Освіта як загальне благо?» (2015) (Rethinking education: towards a global common good?) наголошено на гуманістичному вимірі сучасної освіти, зазначено, що «світ змінюється, і освіта також повинна змінюватися. Суспільства всюди переживають процес глибоких трансформацій, що вимагають нових форм освіти, які сприяли б розвитку глибоких професійних знань, необхідних суспільствам та економікам як сьогодні, так і в майбутньому. Це передбачає необхідність, окрім навчання грамотності та навичкам рахунку, зосередитися на вивченні навколишнього світу і на використанні нових підходів до навчання в ім'я більшої справедливості, соціальної рівності і глобальної солідарності. Освіта повинна вчити людей тому, як жити на нашій планеті, що випробовує сьогодні колосальне навантаження, вчити культурній грамотності, що ґрунтується на пошані й рівноправній гідності, допомагаючи звести воєдино соціальні, економічні й екологічні аспекти стійкого розвитку» (UNESCO, 2015).

У світі, що динамічно змінюється, а майбутнє неможливо спрогнозувати внаслідок варіативності, потенційної невизначеності та поліфункційності, стратегії і тактики розвитку політики, економіки, культури, освіти тощо представлено у вимірах концепції VUCA-світу.

VUCA – це акронім англійських слів:

V (*Volatility*) – нестабільність, мінливість, швидкоплинність,

U (*Uncertainty*) – невизначеність, непередбачуваність,

C (*Complexity*) – складність, багатомірність,

A (*Ambiguity*) – неоднозначність.

Поняття «VUCA» виникло у ХХ ст. в армійському середовищі США у зв'язку із необхідністю аналізу ситуацій, коли добре підготовлені операції не вдаються на сто відсотків. Надалі поняття «VUCA-світ», «VUCA-виклики» широко використовуються в бізнес-структурах, менеджменті. У науковій літературі означене поняття вперше представлено авторами книги «Стратегія в лідерстві» У. Беннісом (W. Bennis) та Б. Нейнсом (B. Nanus) у 1985 р. (Bennis, & Nanus, 1985).

VUCA – це реальність сучасного світу, загальна характеристика різних сфер життєдіяльності людини. Сьогодні стає очевидним, що за умов наявного технологічного прогресу кожна людина та світ у цілому є все більш вразливими, залежними від тих чи тих обставин соціального, технічного та політичного устрою. Відповідно, нагальними потребами для системи професійної підготовки майбутніх фахівців різного профілю є усвідомлення позитивних та негативних наслідків VUCA-світу та розвиток умінь та навичок не просто адаптації до цього світу, а особистісно та професійно зорієнтованого потенціалу використання можливостей сучасного соціокультурного середовища з метою вирішення нагальних проблем суспільства та кожної окремої людини зокрема.

Популярність терміну «VUCA-світ» у періодичних виданнях різного типу, у наукових розвідках (зокрема, у галузі менеджменту) демонструє певну парадоксальність: у мінливому, швидкоплинному світі нагальною є потреба у визначенні загальних рис теперішнього стану подій, пошуку шляхів швидкої адаптації до нових умов економічного, соціального життя. Характеристики VUCA-світу представлені в наукових працях таких зарубіжних дослідників, як Т. Бургартц (T. Burgartz), Д. Гілман (D. Gilman), А. Кремер (A. Krämer), О. Мак (O. Mack), Д. Русселл (D. Russell), А. Харе (A. Khare) та ін. Вітчизняні науковці розглядають світ VUCA як: сучасний контекст інформаційних і суспільно-політичних змін (А. Жовтун, О. Ліманська, І. Цимбал), простір, школа і «індустрія невизначеності» (П. Лушин), основу для визначення компетентностей майбутніх фахівців (А. Грачов).

Особливості VUCA-світу пов'язані із впровадженням засад четвертої промислової революції, яка безпосередньо впливає не тільки на економіку всього світу, а й торкається кожної окремої людини. Так, важливо враховувати, що кількість даних у світі подвоюється кожні два роки, сучасна людина за місяць отримує та обробляє стільки ж інформації, скільки людина XVII ст. – за все життя (Double-Digit, 2020). У глобальному звіті «DIGITAL 2020» відзначено, що кількість онлайн-користувачів досягла 4,54 млрд. чоловік, відвідувачів соціальних мереж – 3,8 млрд., власників смартфонів – 5,19 млрд. (Digital 2020). За один день мережевої присутності люди створюють більше 2,5 млн. трлн. байт даних (Bringing Big Data). Показово, що у процесі пошуку інформації користувачі набувають статусу джерела інформації, оскільки численні репости, пошукові запити, транзакції тощо формують великий банк даних про індивідуальні переваги окремої людини та відповідної соціальної групи. Інтернет-середовище, до якого включена людина, постійно розвивається, ускладнюється: від Web 1.0 (наповнення інформації для людини) через Web 2.0 (надання користувачу ролі «Я-Медіа») до Web 3.0, що характеризується розгалуженими семантичними мережами у межах цифрового контенту з включеністю у різні ресурси та комунікаційні формати.

VUCA-світ репрезентує певні ризики, які можуть стати поштовхом для реалізації випереджувальних стратегій особистісного та професійного розвитку майбутніх фахівців. Заслугове на увагу модель формування таких стратегій «VUCA-Prime», запропонована Б. Йохансеном (B. Johansen) (Johansen, 2007), що містить такі елементи:

- Бачення (*Vision*) вище нестабільності. Коли усе непередбачувано змінюється, дуже важливо зосередити увагу на загальному баченні. Знання вектору руху гарантуватиме, що ми зможемо триматися нашого курсу навіть при бурхливих зовнішніх обставинах. Коли усе навкруги непередбачувано змінюється, фокусуйтеся на меті.

- Розуміння (*Understanding*) зменшує невизначеність. Розуміючи наше оточення ми зменшуємо невизначеність і можемо з упевненістю рухатися вперед. Зіткнувшись з невизначеністю, досліджуйте і експериментуйте, щоб краще зрозуміти її.

- Ясність (*Clarity*) протистоїть складності. Ясність дозволяє відсікти непотрібні й заплутані деталі, зосередившись на ключових елементах ситуації: в чому полягає ризик і як на нього реагувати. Зіткнувшись із складною ситуацією, прагнете, за можливістю, її спрощувати.

- Гнучкість (*Agility*) допомагає здолати неоднозначність, зберігаючи свободу дій для швидкого реагування на обставини, що змінюються. Гнучкий фахівець опрацьовує усі можливі варіанти і готує цілий ряд потенційних

стратегій реагування. Коли майбутнє пропонує декілька альтернатив, будьте готові адаптувати свій підхід для досягнення остаточного результату.

Виклики VUCA-світу є актуальними для освітнього простору в цілому та для організації професійної підготовки майбутніх учителів зокрема, оскільки, як зазначає В. Каплінський, «сьогодення, яке стрімкими темпами змінюється та оновлюється, вимагає від вищої педагогічної школи серйозного вдосконалення підготовки вчителя, становлення його як компетентного професіонала, який глибоко знає свій предмет, є відкритим до інновацій у педагогіці, володіє різними технологіями викладання свого предмету, здатний успішно проектувати і забезпечувати результативність навчально-виховного процесу у навчальному закладі» (Теоретико-методичні засади, 2017, с. 21).

Загальнопедагогічна підготовка у науковій літературі розглядається як «складне структурне утворення у системі професійно-педагогічної освіти. Вона є складовою цієї системи вищого порядку: її системоутворюючим фактором і наскрізною ланкою, котра пронизує всі її компоненти» (Корень, 2011, с. 8), як «процес та результат оволодіння студентами знаннями загальнометодологічних основ та категорій педагогіки, закономірностей соціалізації та розвитку особистості, законів вікового анатомо-фізіологічного та психологічного розвитку тих, хто навчається, сутності, цілей, змісту та технологій виховання та навчання» (Кухарчик, 2013, с. 28). Вже на початковому етапі професійної підготовки майбутні учителі мають усвідомлювати багатомірність педагогічної дійсності, формувати готовність до педагогічної діяльності в умовах мінливості ринку праці, глобалізації фахових, міжкультурних зв'язків, набувати досвіду критичного ставлення до реалій та перспектив розвитку освітнього простору. З урахуванням суперечливості внутрішніх та зовнішніх чинників контексту професійної педагогічної підготовки майбутніх учителів має бути забезпечений перехід від концепції функційної підготовки фахівців сфери освіти до концепції розвитку особистості здобувачів вищої освіти.

Аналіз сутності поняття VUCA, його складників (Т. Бургартц, Б. Йохансен, О. Мак та ін.), особливостей загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів у сучасних умовах (О. Абдулліна, О. Акімова, Н. Дем'яненко, О. Дубасенюк, В. Галузьяк, В. Каплінський, О. Кобрій, А. Корень, Є. Прокоф'єв, Н. Хамська, І. Холковська, В. Шахов та ін.) зумовлює визначення напрямів, форм та методів урахування сутнісних характеристик VUCA-світу у процесі загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів.

V (Volatility) – нестабільність, мінливість, швидкоплинність

Поняття «нестабільність», «мінливість» є базовими у філософських теоріях системного підходу, синергетики, наукових положеннях розвитку системного мислення, згідно яких педагогічна дійсність як предмет

теоретизації та концептуалізації в процесі професійної підготовки майбутніх учителів має розглядатися як складна система, визначальною характеристикою якої є *динамічна складність*. Дж. О'Коннор та І. Макдермотт наголошують, що динамічна складність «виникає у тих випадках, коли елементи можуть вступати між собою у найрізноманітніші відносини. Оскільки кожен з них здатен перебувати в множині різних станів, то навіть за невеликою кількістю елементів вони можуть бути поєднані нескінченною множиною способів» (О'Коннор, & Макдермотт, 2006, с. 37). Відповідно, у процесі вивчення педагогічних дисциплін необхідно акцентувати увагу студентів на множинності функційних зв'язків між явищами та процесами педагогічної дійсності, варіативності ступеня впливу кожного елементу освітнього процесу на систему в цілому. Важливо наголосити, що саме на межі взаємодії елементів системи, у міждисциплінарному та трансдисциплінарному контекстах і створюється можливість для нового погляду на явища та процеси навколишньої дійсності, концептуалізації ідеї *фронтиру* як зони нестійкої рівноваги в освітній сфері.

Вимоги та виклики соціокультурної реальності ХХІ ст. зумовлюють особливу увагу до освітніх трендів майбутнього, прогнозування розвитку педагогічної теорії та практики з урахуванням суттєвих зрушень у техносфері та соціокультурних умов розвитку суспільства. Професійно-педагогічна освіта в умовах викликів VUCA-світу має враховувати, що навколишній світ в усьому розмаїтті його проявів змінюється швидше, ніж ми встигаємо на нього реагувати та орієнтуємося на набуті в процесі навчання інструменти пізнання, практичний досвід. Показовими у зв'язку з цим є слова Р. Райлі (R. Riley), міністра освіти США у 1993-2001 р., що «сьогодні ми готуємо учнів до професій, яких поки не існує, та до використання технологій, які не винайшли, щоб вирішувати проблеми, які ми доки навіть не вважаємо проблемами» (Фадель, 2018, с. 45). Так само, простір педагогічних професій у найближчі десятиріччя суттєво зміниться. До педагогічних професій майбутнього відносяться такі, як організатор проектного навчання, розробник навчальних онлайн-платформ, контент-адміністратор освітньої платформи, освітній аналітик, тьютор, веб-педагог, ігромайстер, модератор та ін.

Одним із провідних трендів сучасної освіти є цифровізація, актуальність якої доведена зокрема й терміновим упровадженням дистанційної навчання у закладах освіти різного рівня у зв'язку із пандемією COVID-19. У дослідженні «Україна – Learning Nation», проведеному Українським інститутом майбутнього (Україна – Learning Nation), відзначаються такі провідні напрями цифровізації освіти: розвиток EdTech; створення онлайн-платформ для швидкого та зручного доступу до оцифрованих матеріалів, спілкування із викладачами, дистанційної взаємодії учасників проектних груп, віддаленого

доступу до обладнання лабораторій та дослідницьких центрів, моделювання ситуації, вирішення адміністративних питань, тестування тощо; використання віртуальної та доповненої реальності, яка повинна стати звичайним інструментом навчання, допомагаючи краще засвоїти інформацію, імітуючи проведення експериментів та виконання практичних завдань за різних обставин тощо.

Цифрова трансформація суспільства з одного боку сприяє розширенню можливостей участі кожної людини в усіх сферах життєдіяльності суспільства, створенню передумов для об'єднання у мережеві співтовариства різного напрямку (соціальні, професійні), з іншого – нівелює індивідуально-культурну самобутність як окремої особистості, так й груп людей, створює бар'єри для критичної оцінки соціокультурних подій, оскільки в комунікативному інтернет-просторі утверджується тенденція щодо спілкування тільки з тими, хто поділяє наші погляди, знаходиться у спільному ціннісно-смысловому вимірі.

У процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін студенти педагогічних спеціальностей повинні усвідомити особливості змін у природі, у розвитку учнів різних вікових категорій, що відбулися внаслідок суттєвих технологічних та соціальних зрушень ХХІ ст. Майбутні учителі мають набути комплекс знань щодо якісних характеристик сучасного молоді як покоління Z, для якого властиві яскраво виражена потреба в інформаційному насиченні власного життя, спілкуванні в соціальних мережах, надання переваги візуальній подачі інформації, гейміфікації у навчанні та дозвіллі. Важливими є міждисциплінарні позиції щодо зміни психофізіологічних характеристик сучасної молоді, зокрема швидкості сприйняття, запам'ятовування і т.п.

Зануреність у цифрові технології сучасна соціогуманітаристика позначає як суттєву характеристику покоління Z, «цифрових аборигенів», для яких присутність в інтернет-просторі є природним, повсякденним явищем у форматі 24/7. Відповідно, соціалізація та інкультурація сучасної молоді також відбувається у мережевій комунікації, що зумовлює необхідність трансформації традиційних форм освітньої, виховної взаємодії педагогів з учнівською та студентською молоддю. Майбутні учителі мають самі володіти цифровою культурою та бути підготовленими до формування такої культури в учнівської молоді. При цьому принциповим у розумінні сутності цифрової культури є її людиновимірність, її розгляд як сфери діяльності людини.

U (Uncertainty) – невизначеність, непередбачуваність

Невизначеність та непередбачуваність як характеристики VUCA-світу пов'язані із швидкістю змін в усіх сферах життя людини, потенційними труднощами у передбаченні, прогнозуванні шляхів вирішення тих чи тих проблемних ситуацій.

Філософський та психологічний контекст поняття «невизначеність» пов'язано із дослідженнями небезпеки, що породжується сучасним суспільством ризику, почуття беззмістовності існування людини внаслідок співвіднесення особистісного буття та всебічної модернізації суспільства (Е. Гідденс), виникненням таких негативних емоцій, як страх, відраза, ненависть (Дж. Брунер, Е. Толмен, Д. Вернон, Ф. Бартлет), проблемою вибору (С. Кьєркегор, К. Ясперс, М. Босс, В. Франкл, А. Ленгле та ін.). Разом з тим показовими є позиції видатного психофізіолога, психолога П. Симонова стосовно того, що саме невизначеність виступає джерелом активності людини. Т. Корнілова пов'язує значущість принципу невизначеності із дослідженням мислення та творчості (в регулятивній єдності інтелекту та афекту), смислоутворення та самосвідомості особистості (в регуляції вільних дій та свободи вибору). В освітній сфері увага до феномена невизначеності продемонстрована у працях Т. Косенко, Є. Кригер, Н. Наливайко, П. Степанова та ін. Особливо заслуговує на увагу актуалізація проблем невизначеності як умови сучасного виховання, ускладнення вирішення освітніх питань внаслідок соціальної невизначеності у транзитивних суспільствах, підготовки педагогів до діяльності в ситуаціях професійної невизначеності тощо.

В умовах надшвидкої інформатизації усіх сфер життєдіяльності людини, стрімкого оновлення знань, необхідних для вирішення завдань у професійній діяльності, особливого значення набувають компетенції самонавчання, здатність особистості активно досліджувати навколишній світ, створювати нові стратегії пізнання як професійного середовища, так й світу в цілому. Відповідно, у змісті загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів має знайти належне місце феномен невизначеності як ресурс увиразнення варіативності, креативності, нестандартності у пошуку шляхів вирішення та проектування освітніх цілей та завдань.

Розгляд теоретико-методичних засад підготовки майбутніх учителів в контексті такої характеристики VUCA-світу як невизначеність, непередбачуваність зумовлює особливу увагу до *епістемологічних аспектів навчання та виховання*. Так, відомий український філософ Ю. Мелков зазначає, що «у світі несталості, невизначеності та непередбачуваності будь-яке «готове» знання виявляється неактуальним – застаріваючи або відносно швидко після свого «надання», або одразу ж народжуючись таким вже на момент його формування та передачі» (Мелков, 2020, с. 8-9). У такому світі «інструкції» з ефективної цілераціональної поведінки – чи то буденної та особистісної, чи то професійно-фахової – або відсутні (оскільки однозначно передбачити хід подій у нелінійному світі неможливо), або є принципово неповними та застарілими. Виявляється, що знання та навички, яких набуває випускник вищого

навчального закладу, вже не є вирішальними щодо його компетентності, – їх місце посідає скоріше вміння отримувати, створювати, формувати в собі нові («створювальні») знання та навички відповідно до обставин, що стрімко змінюються» (Мелков, 2020, с. 9).

Звернення до базових підручників та посібників з педагогіки засвідчує відсутність у понятійно-категорійному апараті поняття «невизначеність». Традиційно у педагогічній теорії та практиці виявляються негативні конотації щодо таких можливих характеристик буття, як невизначеність, нечіткість, неясність, розпливчатість, невиразність, суперечливість, хаос, неточність, невловимість, загадковість, незрозумілість, млявість. Означені характеристики у свідомості більшості учасників освітнього процесу пов'язуються із відчуттям кризи, дезорієнтації, напруги тощо. Однак, невизначеність та відповідні почуття, що виникають у ситуаціях невизначеності, завжди присутні у житті людини та соціуму в цілому.

Майбутні учителі у процесі професійної підготовки мають усвідомлювати неминучість ситуацій невизначеності, по-перше, у виборі форм та методів навчання, необхідних для конкретної учнівської аудиторії, конкретного учня, по-друге, у вирішенні суперечностей між цінностями, що декларуються у суспільстві, та ціннісно-смысловими орієнтаціями безпосередніх учасників освітнього процесу, по-третє, у прийнятті феномена пізнавальної невизначеності як підґрунтя успішності процесу пізнання взагалі, по-четверте, у визначенні особистістю життєвих стратегій професійного та соціального вибору.

За умови розгляду освіти, освітнього процесу як складної динамічної системи невизначеність має розглядатися як інструмент дослідження такої системи, що дозволяє виявити ступінь її адаптивності до змін, міру стійкості і т.п. У процесі виявлення невизначеності та певної реакції на таку невизначеність складна система або виявляє потенційні ресурси до творчого розвитку та трансформації, або засвідчує консервативність та нездатність до змін.

С (Complexity) – складність, багатомірність.

Урахування таких ознак VUCA-світу як складність, багатомірність актуалізують необхідність звернення у процесі загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів до сутності поняття «багатомірна педагогічна дійсність», філософських та психологічних аспектів поняття «складність», усвідомлення взаємозалежності всіх завдань професійної педагогічної діяльності, багатогранності ефектів освітньої комунікації, варіативності чинників впливу на процеси соціалізації, навчання та виховання учнівської молоді.

Багатомірність педагогічної дійсності, поточні процеси трансформації освітньої системи зумовлюють особливу увагу до оновлення контенту загальнопедагогічної підготовки, включення актуального педагогічного знання у навчальні дисципліни. Численні інноваційні педагогічні ідеї, які репрезентуються науковцями та педагогами-практиками, мають бути оперативно відображені у змісті підготовки вчителів. Однак, необхідно зауважити, що навчальні підручники та посібники з педагогічних дисциплін об'єктивно не мають можливості швидко реагувати на зазначені процеси. На жаль, але слушними залишаються слова В. Канке про те, що зміст базових підручників, посібників з педагогіки часто відповідає теоріям, що культивувалися 10-30 рр. тому (Канке, 2011, с. 91). Так само, залишається важливою позиція А. Гуменюка, який відзначав, що сучасні підручники з педагогіки «не готують майбутніх педагогів до сприйняття сучасних світових педагогічних тенденцій, як на це налаштовують інтеграційні процеси в освіті» (Гуменюк, 2015, с. 434). Відповідно, актуалізується завдання навчально-методичного супроводу освітнього процесу, підсилення ролі викладача як куратора контенту з метою висвітлення нагальних проблем педагогічної теорії та практики. Так, наприклад, існує необхідність включення до змісту навчальних дисциплін загальнопедагогічного блоку питань щодо інноваційних концепцій, моделей навчання (змішане навчання, метапредметний підхід, онтодидактика, крос-культурна дидактика та ін.), наукових розвідок з питань когнітивної, фрактальної педагогіки, артефакт-педагогіки тощо. Підручник або посібник з педагогіки має демонструвати епістемологічні установки щодо варіативності знання, множинності підходів до аналізу феномена знання.

Варто підтримати позицію В. Каплінського про те, що «мова йде не про підлаштування до смаків студентів, пристосування до них, а про наповненість визначених програмою тем життєво значущим змістом, орієнтацією на його якісну характеристику, змістом, який би хвилював, спонукав до роздумів, самоаналізу» (Каплінський, 2018, с. 103). У процесі залучення до навчального контенту загальнопедагогічної підготовки актуальної для сьогодення педагогічної інформації необхідно уникати ситуативності та кон'юнктурності, враховувати суперечливість «інформаційного шуму» у численних публікаціях наукового та науково-популярного характеру. Доцільно враховувати потенціал таких джерел актуального педагогічного знання: термінові запити соціокультурної ситуації, що вимагають негайного реагування з боку освітньої системи (наприклад, потреби майбутніх педагогів, вчителів-практиків в оволодінні онлайн-ресурсами, технологіями дистанційної освіти в умовах пандемії COVID-19); нормативні документи в галузі освіти (Концепція нової української школи, Професійний стандарт за професіями «Вчитель

початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста» тощо); матеріали міжнародних інституцій щодо провідних трендів у галузі освіти (Інститут майбутнього (Institute for the Future, USA), Інституту ЮНЕСКО з інформаційних технологій в освіті (UNESCO Institute for Information Technologies in Education), міжнародні проекти «Глобальне майбутнє освіти» (Global Education Future, GEF), EdCrunch та ін.); аналітичні дослідження Інституту освітньої аналітики (iea.gov.ua), Аналітичного центру CEDOS (cedos.org.ua), Центру моніторингу якості освіти і ЗНО; матеріали українських освітніх порталів (osvita.ua, education-ua.org, vseosvita.ua та ін.); результати міжнародних порівняльних досліджень в галузі освіти (CERI (інновації в освіті), TALIS (дослідження ефективності викладання і навчання), ОЕСР (Організації економічного розвитку і співробітництва) та ін.). Відповідно, майбутні вчителі мають набути знання з питань компетентнісного навчання, формувального оцінювання, виховання на цінностях, педагогіки партнерства, безпечного інтернет-простору для дітей та учнівської молоді, формування Soft Skills учнів різного віку, подолання та попередження різних форм булінгу тощо.

Проекції складності та багатомірності як ознак VUCA-світу для аналізу процесу загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів доцільно розглядати в контексті філософських теорій складності (О. Баксанський, Р. Барнетт, Л. Кіященко, О. Князева, К. Майнцер, Е. Морен, П. Ополев, І. Черникова та ін.), психологічних концепцій багатомірного світу людини (О. Леонт'єв), багатомірного мислення (В. Клочко), багатомірної свідомості (В. Петренко), положень педагогічних теорій щодо багатомірної освітньої діяльності (Л. Лур'є), професійної багатомірності (Ф. Ялалов), багатомірних педагогічних компетенцій (Ф. Маніхова), дидактичної багатомірної технології (В. Штейнберг).

За умови актуалізації протиріч між консерватизмом чинних програм педагогічних дисциплін та інноваційними процесами в освіті, традиційним розподілом базового курсу педагогіки на такі складники, як загальна педагогіка, дидактика та теорія виховання, та цілісним характером педагогічної дійсності виникає необхідність у спрямованості процесу професійної підготовки майбутніх учителів на інтеграцію педагогічних дисциплін з курсами філософії та психології, формування системного мислення, навичок критичної оцінки педагогічних концепцій та теорій, методологізацію загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів.

Змістове наповнення та технологічні аспекти загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів має враховувати, що «термін «складність»

використовують для опису й характеристики, по-перше, систем з багатьма елементами та параметрами порядку, що саморозвиваються; по-друге, соціальних систем, що формуються в добу інформаціоналізму (М. Кастельс), а також для позначення нового підходу в пізнавальних процесах як системного чинника розвитку сучасної науки (зокрема, у напрямках зближення природничо-наукового та соціогуманітарного знання, взаємозв'язку об'єкта і суб'єкта), що знайшов своє обґрунтування, насамперед, у теорії складного мислення Е. Морена» (Людина в складному світі, 2017, с. 20-21). Концепція складного мислення Е. Морена акцентує увагу на таких характеристиках складності: «по-перше, це – холізм: поєднання певних частин або елементів у єдине ціле, що набуває нових властивостей; по-друге, усяке складне пізнання, явище чи структура в природі має глибокі протиріччя, які не стільки його руйнують, скільки вибудовують. Істина полягає саме в об'єднанні протилежних понять, що, власне, становить сутність діалогіки. Її принцип присутній у живій і неживій природі та мисленні людини. Він полягає у встановленні доповнюючого, антагоністичного зв'язку між протилежностями» (Людина в складному світі, 2017, с. 21).

Для пізнання явищ та процесів педагогічної дійсності як складного, динамічного утворення необхідно формувати багатомірне мислення, яке Л. Богата увиразнює в таких аспектах: «це мислення, при якому здійснюється оперування словом у його багатовимірній іпостасі, що передбачає допустимість фіксації за одним і тим самим терміном різних смислів, загальну кількість яких можна розглядати як деяку відкриту множину»; «це можливість незалежності, що практично реалізовується, від світоглядних установок, культурних традицій у проведенні тих або тих когнітивних актів, що реалізовується завдяки допустимості одночасного співіснування різних підходів, різних смислів, без виснажувальної боротьби за пошук єдиного, правильного, істинного ракурсу бачення»; «це розкриття потенціалу когнітивної багатомірності на фоні уявлень, що неперервно розвиваються, про саму свідомість. Досягнення багатомірності обертається необхідністю оперування метапредметною цілісністю, або краще – метапредметним конгломератом (лат. *conglomeratus* – зібраний), у який входять, як мінімум, такі метапредмети, як свідомість, простір, мова, час» (Богата, 2010, с. 125-127). Представлені позиції набувають особливого значення у зв'язку із необхідністю забезпечення концептуального рівня педагогічної діяльності (організація роботи, згідно наукових положень Ж. Дельоза, із «серіями», «парадоксальними елементами», «точками сингулярності»; формування навичок проблематизації, запитування, концептуалізації).

Епістемологічний вимір урахування викликів VUCA-світу в процесі підготовки майбутніх учителів актуалізує феномен знання, сутнісні ознаки якого поступово трансформуються від його розуміння як стійких та узгоджених істин до таких характеристик, як незавершеність, принципова неповнота, конвенціональність та контекстуальність. У сучасному інформаційному світі знання «переведено» у простір інтернет-комунікації, що зумовлює надзвичайний інтерес до проблем дискурсу і теорій комунікативного суспільства (Н. Луман, Ю. Габермас). За таких умов суттєво розширюються джерела педагогічної інформації, якими послуговуються майбутні учителі. Так, студенти використовують не лише наукову, навчально-методичну літературу, що представлена в електронному вигляді, а й звертаються до соціальних мереж, блогосфери тощо. Звісно, така ситуація вимагає формування умінь та навичок оцінки достовірності, релевантності інформації, попередження та подолання Гугл-ефекту (*Google-Effects*), «цифрової амнезії» (*Digital Amnesia*).

Багатомірність як якісна характеристика педагогічної дійсності передбачає урахування неявного (імпліцитного, фонового, контекстного) знання, яке згідно концепції М. Полані є знанням неартикульованим, імпліцитним, що міститься латентним чином у схемах сприйняття, практичній майстерності, мистецтвах тощо. Неявне знання у процесі загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів має розглядатися у зв'язку із такими освітніми феноменами, як «прихована навчальна програма/навчальний зміст» (*Hidden curriculum*), «невидимий коледж» (Д. Прайс), «уклад школи» (І. Фрумін, О. Тубельський), прихована педагогічна реальність (А. Остапенко). Варто особливо наголосити на аксіологічному потенціалі неявного знання, яке транслює світоглядні позиції педагога, його ціннісно-сміслові орієнтації та установки.

Отже, експлікація таких характеристик VUCA-світу як складність, багатомірність у контекст загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів вимагає, *по-перше*, особливої уваги до змістових та технологічних характеристик багатомірної педагогічної дійсності, неявного педагогічного знання, складного мислення як особистісної характеристики майбутніх учителів, *по-друге*, орієнтації пізнання педагогічної дійсності на актуалізацію варіативності форм та методів діяльності усіх суб'єктів освітнього процесу, їхню потенційну індивідуальну багатомірність, трансдисциплінарний характер педагогічного знання, комплементарність сучасних педагогічних концепцій та теорій, *по-третє*, опори на контекстуальність педагогічного знання, інтеграцію знаково-символічного та образного способів його відображення у змісті відповідних навчальних дисциплін.

A (Ambiguity) – неоднозначність

Неоднозначність як характеристика VUCA-світу визначається як потенційна можливість: одночасного існування декількох потрактовувань, пояснень одного й того ж явища чи процесу, неадекватного розуміння причинно-наслідкових зв'язків у різних сферах життєдіяльності суспільства, суб'єктивності в інтерпретації чинників та наслідків розвитку тієї чи іншої ситуації, ризику отримання недостовірної чи спотвореної інформації. Неоднозначність у такому контексті припускає існування різних і подекуди протилежних суджень стосовно одного й того ж предмету. Без сумніву така характеристика VUCA-світу пов'язана із особливостями сприйняття та інтерпретації людиною подій навколишнього світу, можливими колізіями щодо узгодження індивідуальних суджень та загальноприйнятих позицій у суспільному житті і т.п.

Соціогуманітарний характер педагогічної теорії та практики зумовлює розгляд неоднозначності як прояву суб'єктності усіх учасників освітнього процесу, індивідуальних уподобань у виборі форм та методів реалізації завдань освітнього процесу, обґрунтуванні теоретичних засад педагогічного дослідження тощо. Принципова неможливість спрогнозувати усі варіанти перебігу педагогічного процесу, визначити усі альтернативи рішення тієї чи тієї ситуації, забезпечити абсолютну повноту інформаційного супроводу, часових та інших ресурсів призводить до певних обмежень та неоднозначних рішень. Помилкові уявлення та стереотипи щодо діяльності педагога, некритична оцінка попереднього досвіду, наявність когнітивних спотворень та ситуацій зацікавленої упередженості (*self-serving bias*) зумовлюють індивідуальні особливості поведінки педагогів, суб'єктивну вибірковість в обґрунтуванні ними тих чи тих педагогічних рішень, неякісну оцінку потенційних ризиків та відповідних ресурсів. Теорія обмеженої раціональності (*bounded rationality*) Г. Саймона доводить необхідність урахування як раціональних, та й емоційних, ірраціональних аспектів у визначенні людиною стратегій професійної та соціальної поведінки.

Психологічні, соціологічні аспекти неоднозначності як характеристики діяльності людини мають бути враховані й у процесі загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів, яка передбачає цілісну, системну репрезентацію багатомірної педагогічної дійсності в сукупності її якісних характеристик (нелінійність розвитку, епістемологічна складність, варіативність), чинників розвитку (поліфункційність педагогічної діяльності, множинність освітніх парадигм; взаємодія наукових та художньо-образних форм пізнання педагогічної дійсності; взаємодоповнюваність традиційних та інноваційних форм та методів освітнього процесу; темпоральна асинхронність діяльності

суб'єктів освітнього простору та ін.). За таких ознак феномена педагогічної дійсності актуальним є питання щодо повноти, адекватності її відображення у змісті професійної підготовки майбутніх учителів, у відповідній навчальній літературі. На нашу думку, відкритим залишається питання стосовно того, що переважає в посібниках та підручниках – уявлення авторів наукових теорій, авторів підручників про педагогічну дійсність чи сама дійсність в усьому розмаїтті її неоднозначних проявів. Аналіз зазначеної колізії свідчить про актуальність й для нашого часу висловлення Т. Мюнцера (XVI ст.): «учені трактати – це ще не головне. В них лише крихти справжнього життя, а само воно, гірке та радісне, нескінченно складне та простим просте, – на великих дорогах».

У такому контексті доцільно згадати і зауваження А. Макаренка, який у відповідь на пропозицію написати підручник з педагогіки зауважив:

«– Ви яку педагогіку хочете писати: сьогоднішнього або завтрашнього дня? – запитав Антон Семенович.

–Звісно – сьогоднішнього. Ми не знаємо, що буде завтра.

–Тоді я вам не помічник. Доки ви напишете, прийде завтрашній день. І у вас вийде педагогіка вчорашнього дня» (Педагогическая классика).

Професійно-педагогічна діяльність в умовах неоднозначності різних проявів суспільства вимагає вирішення комплексних проблем на основі умінь та навичок роботи з інформацією, урахування намірів усіх суб'єктів освітнього простору, ухвалення рішень в умовах обмежених ресурсів (часових, матеріальних тощо), управління різноманітними об'єктами та явищами, пов'язаними між собою.

Формування компетентності майбутніх учителів спрямовано на підготовку фахівців, здатних до творчої діяльності за умови розуміння того, що немає і не може бути педагогічних рішень, які б на 100% гарантували б успіх у тій чи іншій педагогічній ситуації. Важливо підкреслити, що з урахуванням неоднозначності педагогічної дійсності йдеться про необхідність позбутися орієнтації професійної підготовки майбутніх учителів на «рецептурність», формування стереотипів вирішення педагогічних проблем та спрямовувати освітній процес на розвиток експертних особистісних якостей та експертного мислення майбутніх учителів, здатних кожного разу вирішувати унікальні завдання.

В умовах VUCA-світу особливого значення набуває навчання майбутніх учителів методів пізнання педагогічної дійсності, які мають враховувати увесь комплекс характеристик педагогічної повсякденності, неоднозначність феноменологічних описів педагогічних явищ та процесів. У виборі методів пізнання педагогічної дійсності заслуговує на увагу відома теза Дж. Ло, який

зазначав, що «біль і радість, надії й жахи, інтуїції та уявлення, втрати і спокутування, повсякденність і мрії, ангели і демони, речі, які ковзають і вислизують, з'являються і зникають, змінюють форму або не мають форми як такої, непередбачувані речі – це тільки деякі з феноменів, що навряд чи схоплюються методами соціальної науки» (Ло, 2015, с. 13). Відповідно, важливо використовувати герменевтичні та феноменологічні методи, які спрямовані на аналіз одиничних фактів дійсності, які майже неможливо досягнути виключно в межах логіко-гносеологічних підходів (феноменологічне інтерв'ю, біографічний метод, метафоричне моделювання, аналіз наративів, сторітелінг, фокус-група та ін.).

Неоднозначність сприйняття майбутніми вчителями явищ та процесів педагогічної дійсності зумовлена, по-перше, впливом суб'єктивних чинників (наслідки сімейного виховання, досвід шкільного навчання, образ школи, вчителя в художній літературі, творах кіномистецтва тощо), по-друге, трансдисциплінарним характером самого педагогічного знання (наукове, художньо-образне, буденне, міфологічне), по-третє, суб'єктною позицією майбутніх учителів, які безпосередньо включені в педагогічну дійсність як учорашні школярі та студенти закладу вищої освіти. Необхідно враховувати наявність у кожної людини «персональної реальності» (Дж. Тейлор), яка опосередкована особистісним досвідом, стереотипами, емоційною забарвленістю, власними інтересами та устремліннями, когнітивними установками та ілюзіями.

Особливості загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів з урахуванням викликів VUCA-світу зумовлюють увагу до таких позицій: доступність навчального контенту у форматі 24/7; розширення освітнього простору за принципом «все, що навкруги, може навчати та виховувати», тобто реалізація положень таких інноваційних напрямів в освіті, як STEAM-освіта, артефакт-педагогіка (О. Бриксіна, Л. Рождественська та ін.), навчання на феноменах (Phenomenon-Based Learnin) або феномено зорієнтоване навчання (Н. Густавсон, К. Лонка, В. Сімеонідіс та ін.); активність у створенні індивідуального освітнього маршруту (вибіркові дисципліни, додаткова професійна освіти, різні форми неформальної та інформальної освіти); звернення до ідей сучасних фахівців у галузі футурології (М. Каку, Д. Канеман, Дж. Кантон, К. Келлі, Р. Курцвейл, Н. Талеб, Ю. Харарі та ін.).

Наскрізним принципом, що дозволяє адекватно враховувати виклики VUCA-світу в процесі загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів, необхідно визнати *принцип випереджувальності*. Філософсько-психологічні засади випереджувальності в освіті пов'язано із концепцією усталеного розвитку та ноосферної цивілізації (А. Урсул), науковими положеннями

випереджувального відображення (П. Анохін), антиципації (Б. Ломов, О. Сергієнко та ін.), випереджувальної рефлексії (П. Щедровицький).

Сучасна молодь потенційно готова до фахової мобільності, зміни локацій особистого та професійного життя, кар'єрних стратегій відповідно до запитів ринку праці та трансформацій соціального середовища. Звідси її особлива увага до технологічних, освітніх трендів, прогностичних позицій у змісті освітнього процесу. Кризові явища в суспільстві розглядаються молодим поколінням не як фатальна приреченість, а як потенційні можливості для змін. Професійна підготовка майбутніх учителів має забезпечити випереджувальне відображення багатомірної педагогічної дійсності на основі прогностичних наукових досліджень в галузі освіти, міждисциплінарного синтезу наукового знання, усвідомлення освітніх трендів, орієнтації на цінності неперервної освіти, формування універсальних навичок soft-skills.

Таким чином, сучасні виклики VUCA-світу зумовлюють увагу системи професійно-педагогічної підготовки в цілому та загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів зокрема на формування готовності жити та ефективно працювати в складному, мінливому, непередбачуваному світі, розвиток умінь та навичок проблематизації багатомірної педагогічної дійсності, соціальної емпатії, концентрації на завданнях, гнучкості мислення, креативності, готовності до змін, толерантності до невизначеності, розуміння варіативності перебігу різних сценаріїв вирішення особистісних та професійних проблем.

Література

1. Акімова, О., Галузяк, В. та ін. (2017). *Теоретико-методичні засади формування загально-педагогічної компетентності сучасного вчителя в контексті становлення європейського простору вищої освіти*: монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД». 388 с.
2. Богатая, Л. Н. (2010). *На пути к многомерному мышлению*: монографія. Одесса: Печатный дом. 372 с.
3. Гуменюк, А. М. (2015). Підручник як один із засобів становлення нелінійного мислення майбутнього педагога в умовах модернізації вищої педагогічної освіти. *Гілея: наук. вісник*, 96, 342-346.
4. Канке, В. А. (2011). *Философия педагогики*: научная монография. Москва: Фонд отечественного образования. 384 с.
5. Каплінський, В. В. (2018). Якість підручників і посібників як важливий чинник професійного становлення майбутнього вчителя в процесі загальнопедагогічної підготовки. *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. Сер.: Педагогіка і психологія, 53, 100-107. Вінниця: ТОВ Нілан ЛТД.
6. Корень, А. М. (2011). Формування змісту загальнопедагогічної підготовки майбутнього вчителя як наукова проблема. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*: зб. наук. праць. Серія: педагогічні науки, 18, 7-13.

7. Кочубей, Н. В., & Нестерова, М. О. (Ред.) (2017). *Людина в складному світі*. Вступне слово В. П. Андрущенко. Суми: Університетська книга. 357 с.
8. Кухарчик, П. Д. (2013). Стандартизація загальнопедагогічної підготовки майбутніх вчителів на першому ступені вищої освіти. *Європейські педагогічні студії*, 3-4, 27-36.
9. Ло, Дж. (2015). *После метода: беспорядок и социальная наука*; пер. с англ. Москва: Изд-во Института Гайдара. 352 с.
10. Мелков, Ю. О. (2020). Створювальне знання в умовах невизначеності світу: гуманістичні стратегії вищої освіти. *Створювальна сила знання: матеріали 3-го круглого столу «Створювальне знання: гуманізм, інновація, самоосвіта»*, 12 червня 2020 р.; під ред. Доннікової І. А. Одеса: НУ «ОМА». С. 8 – 10.
11. О'Коннор, Дж., & Макдермотт, І. (2006). *Искусство системного мышления: Необходимые знания о системах и творческом подходе к решению проблем*; пер. с англ. Москва: Альпина Бизнес Букс. 256 с.
12. *Педагогическая классика для настоящего и будущего: А. С. Макаренко*. URL: <https://pedagog-prof.org/arkhiv-statej/pedagogicheskaya-klassika-dlya-nastoyashchego-i-budushchego-asmakarenko> (дата звернення: 22.04.2021).
13. Україна – Learning Nation. URL: <https://strategy.uifuture.org/ukraine-learning-nation.html#6-7-5> (дата звернення: 20.04.2021).
14. Фадель, Ч., Бялик, М., & Триллинг, Б. (2018). *Четырехмерное образование: Компетенции, необходимые для успеха*; пер. с англ. Москва: Издат. группа «Точка». 235 с.
15. Bennis, W., & Nanus, B. (1985). *Leaders: Strategies for Taking Charge*. N. Y.: Harper & Row. 244 p.
16. Bringing Big Data to the Enterprise. IBM. URL: <https://www-01.ibm.com/software/data/bigdata/what-is-big-data.html> (дата звернення: 22.04.2021).
17. Digital 2020. Global Digital Overview. URL: <https://wearesocial.com/digital-2020> (дата звернення: 19.04.2021).
18. Double-Digit Growth Forecast for the Worldwide Big Data and Business Analytics Market Through 2020 Led by Banking and Manufacturing Investments, According to IDC. URL: <https://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=-prUS41826116> (дата звернення: 20.04.2021).
19. Johansen, R. (2007). *Get There Early: Sensing the future to compete in the present*. Oakland, CA, USA: Berrett-Koehler. 258 p.
20. UNESCO. Rethinking Education: Towards a Global Common Good? (2015). UNESCO: Paris, France. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000232555> (дата звернення: 22.04.2021).

ЗМІСТ

Шевченко Г. П., Антоненко Т. Л.	
<i>Виховання культурної особистості комплексом мистецтв.....</i>	5
Шафер Д. Пол	
<i>Майбутнє мистецької освіти: розширити, поглибити, урізномітнити, актуалізувати дослідження.....</i>	31
Алфімов В. М.	
<i>В союзі муз: культуроформуюча діяльність ліцею.....</i>	42
Безугла М. В.	
<i>Образ людини нової епохи</i>	54
Бовт А. Ю	
<i>Художньо-естетичне виховання як невід’ємна складова середньої освіти: досвід Канади.....</i>	72
Бутенко Л. Л.	
<i>Виклики VUCA-світу та зміст загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів: проблеми та перспективи.....</i>	86
Вітченко А. О.	
<i>Театральне краєзнавство у системі шкільної літературної освіти: теорія і практика.....</i>	103
Зеленов Є. А.	
<i>Формування основ політичної культури майбутніх громадян України засобами взаємодії мистецтв.....</i>	118
Коновець С. В.	
<i>Потенціал образотворчого мистецтва у вихованні культури в людини: від витоків до сьогодення.....</i>	137
Крсек О. Є.	
<i>Полікультурна освіта в США засобами етнічних мистецтв.....</i>	156
Лучанінова О. П.	
<i>Культура та мистецтво: рефлексія щодо формування особистісних якостей майбутнього фахівця засобами мистецтва у вищій технічній школі.....</i>	178
Миропольська Н. Є.	
<i>Виховання людини культури засобами іномови як художньої цінності.....</i>	192
Роганова М. В.	
<i>Поліфонія мистецтв в еколого-есететичному вихованні дитини дошкільного віку.....</i>	205

Сбітнєва Л. М.

Історико-генетичний аспект розвитку музичної психології як науки..... 218

Філіпчук Н. О.

Музеї закордонного українства: національно-культурні та світоглядні цінності 230

Чурсин Н. Н.

Искусство и воспитание: в контексте тенденций информационного общества..... 248